

g'li DAMAK /ŋ/'Sİ VE BUNUN ARDAHAN YERLİ ŞİVESİNDE ÇÖZÜLMESİ ÜZERİNE*

Ümit Özgür DEMİRCİ**

ÖZET

Runik harfli metinlerde ʃ biçiminde ve ʒ biçiminde işaretlenen iki tane damak /n/ 'si vardır. Ülkemizde çok yaygın bir adlandırma ile ʃ biçiminde işaretlenen bu sese nazal /n/ denmektedir. Oysa sadece bu ses değil, dilimizde /n/, /ŋ/, /ñ/, /m/ gibi seslerin hepsi nazal sestir. Hepsinin boğumlanması genizden olmaktadır. Öyleyse yaygın ama eksik olan bu adlandırmanın yerine bu sesleri tam olarak karşılayan bir adlandırma yapılması hem bu seslerin fonetik değerini tam olarak vermede, hem de Köktürkçedeki iki damak /n/ 'sini birbirinden ayırmada önemlidir. Bundan dolayı çalışmamızda ʃ biçiminde işaretlenen sese *g'li damak /ŋ/ 'si* ve ʒ biçiminde işaretlenen sese de *y'li damak /ñ/ 'si* denilmiştir. Birbirlerinden farklı olan bu seslerin transkripsiyonda ayrılması için de ʃ biçiminde işaretlenen sesin /ŋ/ şeklinde, ʒ biçiminde işaretlenen sesin de /ñ/ şeklinde gösterilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu iki damak /n/ 'sinin de gerek tarihi lehçelerde gerekse çağdaş lehçelerde çeşitli dalgalanmalar gösterdiği bilinmektedir. Özellikle *g'li damak /ŋ/ 'sinde* bu dalgalanma daha fazla görülmektedir. Runik harfli metinlerden itibaren /ŋ/ sesinin /g/ ve /n/ sesine dalgalandığı bilinmektedir. Bu konuda şimdiye kadar yazılan kitaplarda ve makalelerde, bu dalgalanma fonetik değişim, morfolojik olay, imla meselesi ya da ağız özelliği gibi değerlendirilmiştir. Çalışmamızda şimdiye kadar bu konu üzerine yapılan değerlendirmeler verildikten sonra, dalgalanmanın nedenleri tartışılmıştır. Yine çalışmamızda Ardahan yerli şivesinde bu sesin /ng/ biçiminde çözüldüğü yörede yaptığım kelime derlemelerinde tespit edilmiştir. Yine yazımızda bu çözümlenin örnekleri de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: g'li damak /ŋ/ 'si, y'li damak /ñ/ 'si, çözümlenme, allophone, Ardahan yerli şivesi.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**Yrd. Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: umitdemirci41@gmail.com.

WITH /g/ PALATAL /ŋ/ AND IT'S AT ARDAHAN DOMESTIC DIALECT UPON DECOMPOSITION

ABSTRACT

Runic letters in text 1 and 3 format tehere is two palatal /n/. In our country, with a very common naming 1 format nasal /n/. However, not only these sounds, our language /n/, /m/, /ŋ/, / ñ/ etc. nasal sounds like all is sound. All of the nasal articulation is. So instead of naming common but it is missing this sounds exactly done a naming meets both of these voices to provide the exact phonetic values as well as the two palate Köktürkçe /n/ separation from each other is also important. Therefore, in our study 1 mark in the form of audio *g'li palate /n/*, 3 marked sound is also marked in *capital palate /ñ/* we said. In these sounds are different from each other for separating transcription 1 still marked in the sound /ŋ/ as, 3 also marked in the sound /ñ/ has been emphasized that the form should be displayed. In addition, this two-palate /n/ sounds should also polish a variety of historic and contemporary dialects are known to fluctuate. In particular with g palate /n/, since these fluctuations are more frequent. The runic text of the letter from the /ŋ/ sound /g/ and /n/ sound is known to fluctuate. Ever written on this subject in books and articles, these fluctuations phonetic change, morphological events, such as property or in oral spelling issues are evaluated. In our study, the assessments made so far on this issue, after giving the causes of volatility is discussed. Again, in our study, this Ardahan native accent sound /ng/ dissolved form has been detected in the compilation I made in the region. Examples are given in this dissolution.

Key Words: with g palate /ŋ/, azide, with y palate /ñ/, dissolution, to allophone, Ardahan native accent.

Köktürk alfabesinde 1 biçiminde hususi bir işaret ile gösterilen /g'li damak /ŋ/'si, Eski Uygur alfabesinde bu ses için hususi bir işaret olmadığından dolayı yan yana yazılan نك (nun-kef) ile, yine bu ses için hususi bir işareti olmayan Arap harfli metinlerde bazen نك, bazen نك ya da نك biçiminde yazılarak gösterilmiştir². Osmanlıcanın son zamanlarına kadar bu şekilde gösterilen /g'li

¹ Köktürk lehçesinde 1 işaretiyle gösterilen /ŋ/ sesinin damaktaki "g" noktasıyla, yine Köktürk lehçesinde 3 biçiminde gösterilen /ñ/ sesinin de damaktaki "y" noktasıyla ilişkili olduğunu düşünerek, 1 işaretiyle gösterilen /ŋ/ için *g'li damak ŋ'si*, 3 işaretiyle gösterilen /ñ/ için de *y'li damak ñ'si* terimini fonetik derslerinde Prof. Dr. Zikri Turan kullanmaktadır; yine Prof. Dr. Zikri Turan her iki sesin de *diş-damak-geniz* olmak üzere üç boğumlanma noktasına sahip olduğunu fonetik ders notlarında belirtmiştir, ben makalemi hazırlarken kendisiyle bu konuyu müzakere ettiğimde hem bu konu ile ilgili değerli görüşlerini paylaşmış hem de *g'li damak ŋ'si* ve *y'li damak ñ'si* terimlerini kullanmama izin vermiştir.

² Türkiye'de tarihi lehçelerimize ait metinlerimiz transkripsiyon edilirken /g'li damak /ŋ/'si yaygın biçimde /ñ/ ile gösterilmektedir. Hâlbuki bu işaret Köktürkçede 3 biçiminde gösterilen /y'li damak /ñ/'sini karşılamaktadır. Tarihi lehçelerimize ait metinler transkripsiyon edilirken, /g'li damak /ŋ/'sinin /ŋ/ ile, /y'li damak /ñ/'sinin de /ñ/ ile gösterilmesi, birbirinden farklı olan bu iki sesin ayrımı için gereklidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

damak /ŋ/ 'si, Türkiye Türkçesinde resmi yazı dili olarak kabul edilen İstanbul şivesinin³, Rumeli şivesinin etkisiyle nun-kef veya sağır kef ile yazılan /g/ 'li damak /ŋ/ 'li sesleri nuna çevirmesinden dolayı bugün /n/ ile gösterilmektedir. /g/ 'li damak /ŋ/ 'sinin çözülmesine geçmeden önce, bu ses ile ilgili burada değinmemiz gereken bir husus da bu sesin /g/ ve /n/ biçimlerinde dalgalanmalar göstermesidir ki bu dalgalanma runik harfli yazıtlardan beri görülmektedir. Bu dalgalanmaya ilk değinen büyük Türk âlimi Kaşgarlı Mahmud'dur, Kaşgarlı: "Birinci şahısta ڭ ile "tapındım", ikinci şahısta genizden gelen ڭ ile "tapındı", üçüncü şahısta "tapındı" denir. Argu boyunun bir takım kelimelerinde ikinci şahsın ڭ harfini ڭ harfine çevirerek "tapındug" denir, "tapındı" demektir. Yine Arguların "kaçırdı" anlamında "kaçırdug" sözleri de böyledir. Kural bütün fiillerde birdir, değişmez. Genizden gelen ڭ asıldır, ڭ getirmek yakışsızdır" (DLT II: 67). Bu konuya değinen başka bir isim de Saadet Çağatay'dır. Saadet Çağatay "Türkçede /ñ/ ~ /g/ Sesine Dair" adlı makalesinde; "bu /ŋ/ sesi ses teşkili bakımından damak kapanma fonemlerinden /g/, /ğ/, /k/, /q/ 'larla yakın münasebette bulunduğundan, eski lehçelerimizde bile bazen yerini /g/ sesine terk ettiğini görüyoruz, diyerek "barıgma bardı"da "bardı" yerine"; yine Çağatay, /ŋ/ > /n/ dalgalanmasıyla ilgili: "Eski lehçelerde son seste görülen /ŋ/ birçok yeni lehçede bugün daha ziyade /n/ olarak görülmektedir, mesela: Uyg. 'yuŋ' "yün", 'teriŋ' "derin", 'yalıŋ' "yalın" vb. kullanılmaktadır. Bunun gibi galiba ta eski lehçelerde /ŋ/ ~ /n/ iç seslerde de vuku bulmuştur, mesela AGGr & 5'de Brahmi yazısıyla yazılmış metinlerde "qlıŋc ~ Uyg. qılınç" "amel, iş", "plıŋc ~ Uyg. bulunç" "kazanç" vb. (...) Türlü türlü eserlerde bulunan birçok misalden anlaşıldığına göre /ŋ/ ~ /g/ ~ /y/ ses değişikliği galiba artık eski devirlerde de yazıya kadar geçmiş bulunmaktadır. Mesela: Uyg. "müŋüz, miŋiz, müyüz" "boynuz" (AGGr.) hem /ŋ/ ile hem de /y/ ile kayıtlıdır. Bu kelime Rdl. (Ot. Çağ)da hem "müŋüz" hem de "mügüz"; Tar. "müngüs", Kur. "müyüz" olarak vardır. Kazan lehçesinde "mögöz" şeklindedir. Böylece bu /ŋ/ ~ /g/ ~ /y/ gerek ayrı lehçede bir hususiyet olarak, gerekse aynı lehçede olsun konuşma ve yazı dilinde mevcut fonetik hadisedir." Yine Çağatay bu gibi kelimelerde görülen değişimleri: "bu gibi kelimeler muhtelif eski eserlerde türlü ses değişimleri ile ortaya çıktığından bir lehçe içerisinde ağız farkı olarak da görülebilir. /ŋ/ fonemi, tabiatı bakımından hem nazal /n/ gibi hem de /k/, /g/ 'de olduğu gibi bir kapanma ile teşkil edildiğinden, /m/ burun ve dudak sesiyle karışabilir. Böylece /m/ ~ /v/ gibi dudak seslerindeki daralma vasfına uyararak sürtünmeli /y/ sesine kayabilir." Çağatay ilgili yazısında g'li damak ŋ' 'sinin /g/ ve /y/ gibi değişimlerin çağdaş lehçelerdeki örneklerini verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: "Netice itibari ile Türkçede birkaç nevi /ŋ/ vardır ve değişimler de herhalde buna tabi olmaktadır. (...) Ta eski dilden /ŋ/ ~ /ğ -g/, /k/ ~ /ŋ/ şeklinde devam edegelen lehçeler vardır ki bu bir inkişaf halinde olup bazı lehçelerde biraz fazla, bazılarında ancak küçük bir temasla ilerlemiştir. Bu cümleden Kıpçak grubunda, Altay dilleri ile beraber, biraz daha fazla inkişafa temayül göstermiştir. Muayyen kelime eklere münhasır kaldığından bir fikir olarak ortaya atabiliriz ki bu sadece fonetik hadise olmayıp dilin diğer Altay dilleri ile müşterek olan inkişaf cephesini teşkil etmektedir" (Çağatay 1954: 15-30).

Talat Tekin *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde bu ses ile ilgili "/ŋ/ ~ /g/ Nöbetleşmesi" başlığı altında, geniz ünsüzü /ŋ/ söz içinde ve söz sonunda sık sık sızıcı /g/ ile nöbetleşir, diyerek "bardıgız ~ bardıŋız" (KT GD), "ölsikig ~ ölsikiŋ" (KT G 7), gibi örnekler vermiştir (Tekin 2000: 72). Mehmet Ölmez, "Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?" adlı makalesinde "/g/ ~ /ŋ/ harfleri ve transkripsiyona yansımaları" alt başlığında konu ile ilgili: "Kül Tegin ve Bilge Kağan Yazıtlarında G g¹ ve g² harflerinin özellikle 2. kişi fiil çekiminde, 2. kişi iyelik eklerinde ڭ /ŋ/ yerine kullanıldığı görülmektedir, bu durum OTG'de "/ŋ/ ~ /g/ Nöbetleşmesi" başlığı altında ele alınır ve geniz ünsüzü söz içinde ve söz sonunda sık sık /g/ ile nöbetleşir. Bu ses değişmesi tekil

³ Lehçe, şive ve ağız terimlerinde dilcilerimiz arasında ortak kabul gören bir terim birliği yoktur, biz bu konuda Çuvaşça ve Yakutça için "uzak lehçe", Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkiye Türkçesi için "yakın lehçe", bölgesel konuşma farklılıkları için de "şive" terimini kullanmaktan yanayız.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

ve çoğul 2. kişi eklerinde görülür, yine Tarihi ve Günümüz Türk dillerinde özellikle de Kıpçakçada bazı sözcüklerde /ɲ/ yerine /g/ bulunduran veya /g/ üzerinden başka seslere değişen sözcüklerle karşılaşırız; ancak söz konusu değişiklikte yazıtlardaki değişikliği örtüştürmek zor görünmektedir. Yazıtlardaki durum söz konusu olan bir ses değişikliğinden, nöbetleşmesinden ziyade imlaya ilişkin sorundur. Yazıtlarda görülen bu imla özelliği /n/ ve /g/ fonemlerinin ayrı birer sestem ziyade o dönem allophone olarak addedilmesidir. Yazıtlarda karşılaştığımız /ɲ/ boğumlanma yeri olarak /g/'ye yakın bir ses olmalı ki aynı ifade ve aynı sözcük için kimi zaman /ɲ/ kimi zaman /g/ kullanılmıştır (Ölmez 2009: 214).

Bu konuda başka bir çalışma da Ferruh Ağca'ya aittir “Eski Türkçe Metinlerde /ɲ/ ~ /g/ Değişkenliği” adlı makalesinde bu konunun ünsüz değişmesi ile mi izah edilmesi gerektiği yoksa yazım ile ilgili bir mesele mi olduğu sorusunun yanıtını aradığı ilgili yazıda; “Türk Runik Harfli Külliyatta /ɲ/ ~ /g/ Değişkenliği” alt başlığı içerisinde: “Türkler tarafından kullanılan alfabeler arasında runik harfli metinlerde kapalı /é/, /ɲy/ sesi ve /ng/ sesi için ayrı işaretlerin olması bu yazı sistemini farklı kılmaktadır”, demektedir (Ağca 2012: 71). Ağca, konu ile ilgili çeşitli bilim adamlarının görüşlerini verip değerlendirdikten sonra, “sonuç” bölümünde şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Türk runik harfli yazıtlarda /ɲ/ ünsüzü sadece belirli isim ve fiil çekim eklerinde /g/ ünsüzüyle değişkenlik göstermiş, sözcük kök/gövdelerinde ve diğer eklerde aslı şeklini korumuştur. Bu dalgalanmayı ünsüz değişmesi adı altında fonolojik bir durum olarak değerlendiresek bile sadece belli eklerde ortaya çıkmış olmasından dolayı aynı zamanda morfolojik bir durum olarak da izah edebiliriz. Türk runik harfli külliyatta /ɲ/ ~ /g/ değişkenliğinin sadece KT ve BK yazıtlarında bulunması, aynı ortamda dikilen Tunyukuk Yazıtında hiç görülmemesi, bu özelliğin yazım ile ilgili olmadığına işaret etmektedir. O hâlde KT ve BK yazıtlarına sızan /ɲ/ ~ /g/ değişkenliğinin Tunyukuk Yazıtının yazıldığı çevrede bilinmediğini, böylece bu yazıt sahiplerinin farklı diyalektikal özelliklere sahip olduklarını söyleyebiliriz. Diğer taraftan /ɲ/ ünsüzünün Maniheist ve Budist Türk çevrelerine ait kimi metinlerde de aşağı-yukarı aynı eklerde /g/ ile değişkenlik göstermesi, değişkenliğin Türk runik harfli bazı yazıtlara ait bir özellik olmadığını, eski Türk dilinin başka sahalarında da ortaya çıkabilen bir durum olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede /ɲ/ ünsüzü, hem kimi Maniheist Türk çevresi metinlerinde hem de erken tarihli birkaç Budist Türk çevresi metninde zaman zaman /g/ ünsüzü ile yazılmıştır. /ɲ/ ünsüzünün /g/ ile değişkenlik gösterdiği Maniheist ve Budist Türkçe metinlerin, diğer dil özellikleri bakımından da Köktürk yazıtları ile büyük benzerlikler göstermiş olması, bu metinlerin yazıtlara yakın bir tarihte yazılmış olabileceğini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle, teklik ve çokluk 2. şahıslara ait iyelik eklerinde ve aynı şahıslara ait fiil çekimleri ile ilgi hâli eklerindeki /ɲ/ ünsüzünün, klasik ya da geç dönemde yazıldıkları bilinen Maniheist-Budist Türkçe metinlerde hiçbir örnekte /g/ ile değişkenlik göstermemiş olması, Kök Türk yazıtları ile erken tarihli ya da klasik öncesi döneme ait Maniheist-Budist metinleri birbirine yaklaştırmaktadır. Bu bağlamda /ɲ/ ünsüzünün 8-11. yüzyıllarda yazılmış bazı Maniheist-Budist metinlerde zaman zaman /g/ ile değişkenlik gösterdiğini, 11-14. yüzyıllarda yazılmış klasik ve geç döneme ait metinlerde ise aslı şeklini koruduğunu söyleyebiliriz. Ünsüzün, aynı döneme ait metinlerde farklı tavır göstermesini ise, bu çevreye ait metinlerin ancak 10/11. yüzyıllarda standart bir mahiyet kazanmasıyla ve daha önceki yüzyıllarda değişken şekillerin bulunmasıyla izah edebilir, bu çerçevede belli bir boya ait diyalektikal özellik olarak değerlendirebileceğimiz /ɲ/ ~ /g/ değişkenliğinin yazı diline yansımaları olarak değerlendirebiliriz. Eski Türk dilinin bir diğer çevresi olan 11-12. yüzyıllara ait ilk İslami Türkçe metinlerden DLT'de ve bazı Yarkent dokümanlarında da aynı eklerdeki /ɲ/ ünsüzünün /g/ ile değişkenlik gösterdiği örneklere rastlanmaktadır. Türk runik harfli bazı yazıtlarda, klasik öncesi bazı Maniheist-Budist Türkçe metinlerde ve ilk İslamî Türkçe metinlerde belli eklerde ortaya çıkan /ɲ/ ~ /g/ değişkenliğinin diyalektikal bir özelliğin yazı diline sızması olabileceğine işaret eden en önemli delil, Kâşgarlı Mahmud'un, DLT'de bu değişkenliği Argu Türklerine ait bir özellik olarak ifade etmiş olması, daha da önemlisi Kâşgarlı'nın verdiği 2. şahsa ait fiil çekimine dair örneklerin eski

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Türk dilinin diğer çevrelerinde tanıklanan örnekler ile yapı bakımından aynı olmasıdır. Buna göre eski Türk dilinin diğer çevrelerinde zaman zaman beliren /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinin Argu özelliği olduğunu ifade etmemize imkân verecek bir delil olmamakla birlikte, değişkenliğin, üç farklı çevreye ait metinlerde istikrarsız bir şekilde tanıklanıyor olması ve 11. yüzyıldan sonra yazılmış Maniheist-Budist çevrede görülmemesinden dolayı, 8-11. yüzyıllar arasında yazılmış metinlerdeki bu değişkenliğin Argu özelliği olduğunu tahmin edebiliriz. Eski Türk dilinin farklı çevrelerinde belirli isim ve fiil çekim eklerinde istikrarsız bir görünüm arz eden /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinin, Türk dilinde düzenli olarak görüldüğü asıl sahanın Kıpçak Türkçesi olduğu bilinmektedir. Bu sahaya ait eserlerde /ŋ/ ünsüzü, eski Türk dili alanında olduğu gibi sadece belli eklerde değil, söz taban/gövdelerinde de /g/ ünsüzüne dönüşmüş, karakteristik bir hâl almıştır. Bu bağlamda Codex Cumanicus'ta /ŋ/ ünsüzü, “aŋar ~ agar”, “yalgız, yalguz ~ yaljuz” gibi örneklerde de görüleceği gibi ünlüler arasında /g/ olmuştur.

Son olarak /ŋ/ ~ /g/ değişkenliğinden hareketle, eski Türk dilinin değişik bölgelerinde yazılmış metinlerinde bulunan standart dilden farklı ses ve şekil özelliklerini tespit etmek, bu özellikleri mümkün olduğu kadar Türk boyları ve diyalektleriyle irtibatlandırabilmek, eski Türk dili araştırmalarına yeni bir boyut kazandıracaktır. Bilhassa Türk runik harfli külliyatta ve Maniheist-Budist Türkçe metinlerde hâkim söyleyişten farklı birçok ses ve şekil birimin varlığı dikkati çekmektedir. Bu çerçevede Uygur Türkçesinin ses ve şekil özelliklerinin teklediği, standart bir hâl aldığı 11. yüzyıla kadar yazılmış metinlerinde görülen hâkim şekillerden farklı “ağız sızması” örneklerini tespit etmenin, elde edilen verilerin tarihsel ve modern Türk yazı dilleriyle mukayese ederek irtibatlandırmanın, Türk dilinin tarihsel diyalektoloji araştırmalarına katkı sağlayacağı, bu bağlamda tarihsel Türk dili araştırmalarına yeni bir boyut kazandıracığı muhakkaktır” (Ağca 2012: 78, 79). Yine Marcel Erdal: “/ŋ/ ~ /g/ nöbetleşmesi (damaksılların baskınlığı içerisinde nazal zıtlığının nöbetleşmesi vb...) ile ilgili: “Orhon yazıtlarında sadece fonetik konularda görülmez; çünkü o orada sadece 2. şahıs iyelik eklerinde yer değiştirir (ayrıca geçmiş zaman eklerinde kullanılır) 3.122. bölümde dokümanlaştırıldı. DLT fol. 350'ye göre bu karakteristik bir diyalektir, ayrıca bazı Argu diyalektleri içerisinde görülür. O, 2. çoğul emir eklerinde olmaz (orada /ŋ/ hece sonudur; çünkü iyelik teklik ekidir) ne genitif ile (onun Orhon Türkçesi içerisindeki varyantı konsonantlardan sonra +Xŋ) ne de Orhon ya da Uygur Türkçesindeki köklerde. Çünkü o oldukça farklı bir fonemdir, Maitrisimit (Laut 1986: 71-74 içerisinde listeledi) HamTouHou 18 içerisinde ve birkaç Manichæan metni ve DLT'de /ŋ/ ile yazılır, Uygurcadaki “K” gibi ve Arapça yazmalarda (orada bu harf ayrıca /g/ için kullanılır) bu sadece harfi yazma (grafiksel) meseledir; çünkü (ön damak) “K” ayrıca art damak vokalleri ile de görülür. Birkaç Uygur yazması (Zieme 2002 tarafından yayımlananlarla ilgili) orada [ŋ] üzerine bir nokta konarak “K” gibi yazılır.

/ŋ/ ve /g/ DLT içerisinde nadiren nöbetleşir yağan “fil” (Oğuz dillerinde yok) ya da yağan (Uygurcada yağa ile karşılaştırın); sa: “sana” < saŋa DLT fol. 536 ve DLT fol. 199'da tärim < tärim şeklinde bence /g/'li bir duruma geçmiştir. /ŋ/ harfi Sami yazı sistemleri onu ön damak synharmonisi altında gösterirken o, arka arkaya gelen /ng/'den ibaret değildir, /n/ + /g/ sesleri ne ingäk “inek” gibi köklerde ne de /n/ ile biten bir kök /g/ ile başlayan (yön gösterme hal eki gibi) bir ek ile başlayan bir kelime geldiği zaman /ŋ/'yi vermez. Bu belki de +gArU ekinin tarih öncesi zamanlarda farklılaşması nedeniyle 2. ve 3. şahıs iyelik eklerinde +(X)ŋArU ve +(s)İŋArU şeklini verir ve ärŋäk “parmak” ve yaŋak “yanak” < är-än “erkek” ve yan “yan taraf” köklerinden geldiği düşünülür, ayrıca kâlinünüm “gelinim” Orhon Türkçesi KT K 9, kâlin “gelin” + birliktelik eki +(A)gU + pronominal + n + 1. şahıs iyelik eki (o tamamen düzenli değildir; çünkü birliktelik eki aksi takdirde onun ilk vokali sadece vokallerden sonra geldiği zaman düşürülür) 2. ve 3. şahıs iyelik eki datif hali içerisinde +(X)ŋA ve +(s)İŋA olarak görülür, yine tarih öncesi dönemlerde */nk/ > /ŋ/ şeklinde bir daralma tespit edilemez” (Erdal 2004: 80). Erdal kitabında 3. 122. bölümde bu konu tartışılmıştır diyerek referans ettiği bölümde bu konu ile ilgili şu değerlendirmeleri yapar:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

“Orhon yazıtlarında 2. şahıslarda nazal ve sedalı damaksız dalgalanma gösterir, bu bir sebebe bağlı değildir; hatta aynı kelime grubunda bile görülür; *el+iη+in törö+g+ün* (KT D 22) “(senin) ülken ve tören” /g/ için diğer örnekler *buη+ug* (KT G 8) “senin derdin”, *ädgü+g* (KT D 24, BQ D 20) “senin iyiliğin” /g/ ayrıca fiil şekillerinde görülür, orada o özneyi referans eder: *bilmä+dök+üg+ün için* (BQ D 20) “senin itaatsizliğinden dolayı” (akuzatif şekil edat tarafından kontrol edilmektedir.) *öl-sük+üg* (KT G 7, BQ K 5) *öl-sük+üη* (KT G 6, BQ K 5) Geçmiş zamanla birlikte oral damaksızlar hem tekil hem de çoğul içerisinde tespit edildi: *alküntig, ariltig, bardig, ärtig, kiltig, kigürtüg, körtüg, öltüg* ve *bardigiz* örneklerinin hepsi Tekin 1968: 92-93’de zikredilmiş. Bu dalgalanmalar bazı Çağdaş Türk dillerinde de görüldüğü gibi Anadolu diyalektlerinde de görülür.” (Erdal 2004: 161).

Bu konu ile ilgili K. Röhrborn, “Eski Türkçede /η/ ~ /g/ değişkenliğinin bazı ağızlarda meydana gelen /η/ ~ /g/ değişiminin bir sonucu olarak görülür” (Ağca 2012: 78, 79). Şinasi Tekin ve J. P. Laut, Maitrisimit’teki örneklerden hareketle bu dalgalanmayı imla ile ilgili bir özellik olarak görürler (Ağca 2012: 78, 79). J. R. Hamilton, Dunhuang’da bulunan bazı metinlerde /η/ ünsüzünün /g/ ile yazılışını Hoten dilinin tesiri ile izah eder (Ağca 2012: 78, 79). W. Bang, bu konuya eserlerinde temas etmiş ve bu değişimleri kısmen *lautsubstitution* (değişme), yani bir sesin yerine başka bir sesin geçmesiyle açıklamıştır. W. Bang, Uyg. *müηüz* > Kar. T. *müvüz*, Kar. L. *miviz* “boynuz” gibi örnekleri vermiştir; ancak bu değişimin fonetik bir hadise mi yoksa morfolojik bir değişim mi olduğu hakkında kesin bir fikir beyan etmemiştir (Çağatay 1954: 16). Yine Altayist çalışmaları ile tanınan Räsänen ve Ramstedt; diğer akraba Altay dillerinde bunun gibi değişimlere dikkat çekmişlerdir. “Moğ. *gulaη*, *gulaη* Türkçede *qulaq*; Moğ. *-laη* Türkçede *-laq*, *-lağ*; Moğ. *-gay* Türkçede *-qaq* gibi örneklerin yanı sıra Mançucada rastlanan “*mangi*” şeklini de datif “**mağa*” ile mukayese etmişlerdir. Ramstedt yazısının devamında Türkçe /ğ/ ~ /g/ seslerinin Moğolca ve Mançu dilinde /ng/, /η/ seslerine geçişini artık biliyoruz, bunun için bu mukayese başka herhangi bir müdafaya muhtaç değildir, demektedir” (Çağatay 1954: 16).

Ahmet Bican Ercilasun: “ /η/ ünsüzü Türkçenin çeşitli şive ve ağızlarında uğradığı değişikliklerin derinlemesine bir incelemesi muhakkak ki çok ilgi çekici sonuçlar verecektir (...) Biliyoruz ki /η/ ünsüzü, tarihi gelişimi sırasında, kendisini muhafaza etmeyen şive ve ağızlarda ya /n/ veya /g/, /ğ/, /y/ yönünde bir gelişme göstermiştir (Ercilasun 2002: 119).

/g/’li damak /η/’sinin tarihi lehçelerde /g/, /y/ ve /m/ gibi seslere dönüşümü ile ilgili, Günay Karaağaç: “Ötümlü ön damak geniz sesinin patlayıcılaşması, bazı eklerin ön sesinde Eski Türkçe döneminde başlamış, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay sahalarından itibaren düzensiz bir çizgi izleyerek, sınırlı sayıda sözde ve bazı eklerde kuzey şivelerinde sürmüştür: *Etü. öltüη* > *Etü. öltüg* “öldün” vb. (...) ötümlü ön damak geniz sesi /η/, muhtemel bir damak patlayıcısı aşamasından geçerek (-η- > -g- > -y-) ön damak yarı ünlüsüne dönüşmüştür. Bu ses değişikliği dağınık ve düzensiz olarak Kıpçak şivelerinde ve kısmen Özbek Türkçesinde görülür: *Etü. süηük* > *Tat. söyek*, *Bşk. höyek*, *Kaz., KKalp., Kum., Nog., Özb. süyek* “kemik” (...) ön damak geniz sesinin dudak geniz sesine dönüşmesi sınırlı sayıda sözde Batı Türkçesinde görülür: *Etü. süηük* > *Ttü. sümük*, *Az. sömük* “kemik”, *Etü. köηlek* > *Ttü. gömlek* vb. (Karaağaç 2010: 197, 198).

Bu konuda Feryal Korkmaz “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ng Ünsüzü Üzerine”, adlı makalesinde: “Tarihi Türk şivelerinde gerek iç seste gerek son seste /ng/ olarak seslendirdiğimiz ünsüzün Türk dilinin ilk yazılı metinlerinin yazıldığı runik harfli Türk yazısında ʎ işaretiyle gösterildiği malumdur. /n/ ve /g/ seslerinin birleşmesiyle oluşan bu ünsüz, runik alfabenin dışında Türkler tarafından kullanılan alfabelerin bir kısmında tek bir işaretle gösterilmektedir. Sadece iç seste ve son seste bulunan geniz ünsüzü /ng/ ünsüzü Türk dilinin tarihi gelişimi içerisinde bazı şivelerde kendisine yakın ünsüzlere değişse de runik Türk yazısında genellikle aslı şeklini korumuş, bazen de yerine /g/ ünsüzü yazılmıştır.” (Korkmaz 2013: 152). Yine Korkmaz makalesinde bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

sesin yazıtlarda sadece /g/ sesine dönüşmediğini, aynı zamanda *oglın* < *ogluŋ* (KT D 7), *yagın başı* < *yagınıŋ başı* (Şine Usu D 16), gibi örneklerde aynı zamanda /n/ sesine de bir değişimin olduğunu gösterdiği gibi; /ŋ/ ünsüzünün yerine /g/ veya /n/ ünsüzlerinin kullanımını II. şahıs ekleri ile II. tekil şahıs iyelik ekinin yazılışında karşılaşılan /ŋ/ yerine /g/ ünsüzünün kullanımı II. tekil iyelik şahıs ekinin /n/ ünsüzü ile yazıldığını göz önüne aldığımızda bir nöbetleşme olarak kabul edilmelidir. Ancak ilgi hal eklerinde /ŋ/ ünsüzünün yerine /g/ veya /n/ ünsüzünün kullanımı fonetik bir olaydan çok morfolojik bir meseledir, demektir. (Korkmaz 2013: 158).

/g'li damak /ŋ/'sinin Ardahan yerli şivesinde çözülmesi konusuna geçmeden önce /g'li damak /ŋ/'si ve bunun tarihi lehçelerde zaman zaman /g/, /n/, /m/, /y/ seslerine dönüşümü ile ilgili şimdiye kadar yukarıda bahsedilen görüşleri değerlendirelim:

a) g'li damak ŋ'sine nazal /ŋ/ demek, herhalde tam doğru bir adlandırma değildir; çünkü dilimizdeki /ŋ/, /ñ/, /n/, /m/ seslerinin hepsi nazal sestir. Zaten lehçelerimizde görülen *ben* > *men*, *baŋa* > *maŋa*, *biŋ* > *miŋ* gibi ses değişmelerinin nedeni de nazal benzeşme yani genizsileşmedir (Gökçür 2012: 1809).

b) Eski Türkçede iki tane damak n'si vardır, runik metinlerde 𐰇 ile gösterilen ve *teŋri*, *barđıŋ*, *süŋük* gibi kelimelerde gördüğümüz ses, g'li damak ŋ'sidir, bu ses transkripsiyonda /ŋ/ ile gösterilmelidir. Yine runik metinlerde 𐰇 ile gösterilen ve Köktürkçede *koñ*, *añıg*, *kañu* gibi örneklerde gördüğümüz ses, y'li damak ñ'sidir; bu ses transkripsiyonda /ñ/ ile gösterilmelidir. Çünkü bu iki ses birbirinden farklıdır ve bu farkın transkripsiyonda gösterilmesi gerekir.

c) Feryal Korkmaz, “Tarihi Türk şivelerinde gerek iç seste gerek son seste /ng/ olarak seslendirdiğimiz ünsüzün Türk dilinin ilk yazılı metinlerinin yazıldığı runik harfli Türk yazısında 𐰇 işaretiyle gösterildiği malumdur. /n/ ve /g/ seslerinin birleşmesiyle oluşan bu ünsüz, runik alfabenin dışında Türkler tarafından kullanılan alfabelerin bir kısmında tek bir işaretle gösterilmektedir (Korkmaz 2013: 152), diyerek, bu sesin /n/ + /g/ seslerinin birleşmesinden oluştuğunu ifade etmiştir; fakat biz bu görüşe katılmıyoruz; çünkü Eski Türkçede g'li damak ŋ'si ve y'li damak ñ'si tek sestem ibarettir; 𐰇 /lt/, 𐰇 /iç/-/çi/, 𐰇 /nç/ sesleri gibi çift ses karakteri taşımaz. Bundan dolayı g'li damak ŋ'si için tüm tarihi lehçelerde, *tengri*, *barđıŋ*, *süŋük* gibi transkripsiyonlama yerine ilgili kelimeler *teŋri*, *barđıŋ*, *süŋük* biçiminde gösterilmelidir; çünkü gerek Eski Türkçede gerekse tarihi lehçelerde g'li damak ŋ'si, /ng/ biçiminde ayrışmamıştır. Aynı şekilde y'li damak ñ'si için de özellikle runik harfli metinlerde *añıg*, *kañu*, *koñ*, *çıgañ* gibi örnekler için de aynı kural geçerlidir, ilgili kelimeler *anyıg*, *kanyu*, *kony*, *çıgany* biçimlerinde gösterilmemelidir.

d) g'li damak ŋ'si nasıl bir sestir ki bazı tarihi lehçelerde /ŋ/ > /g/, /ŋ/ > /n/, /ŋ/ > /y/ dalgalanmaya uğramaktadır veya bugün Özbek Türkçesinde ve Anadolu şivelerinde bu ses çözülerek /ng/ biçiminde görülmektedir. Yine aynı soruyu y'li damak ñ'si için de sorabiliriz. Bu ses runik metinlerde dalgalanmalar göstermiş ve Eski Uygur Türkçesinden itibaren /ñ/ ve /y/ olmak üzere iki diyalekte ayrılmıştır. Bu sesler ile ilgili söyleyebileceğimiz şey, g'li damak ŋ'sinin içerisinde /g/ ve /n/ sesini; y'li damak ñ'sinin de içerisinde /ñ/ ve /y/ seslerini barındırdığıdır. İşte bu seslerin tarihi lehçelerimizde /ŋ/ > /g/, /ŋ/ > /n/, /ŋ/ > /ng/ sesine dönüşmesinin; ve /ñ/ > /ñ/ ve /ñ/ > /y/ sesine dönüşmesinin nedeni bu olabilir. Ayrıca /g'li damak /ŋ/'sinin ve y'li damak ñ'sinin dalgalandığı seslerin boğumlanma noktalarının damak ve geniz olması (yani boğumlanma noktalarının aynı ya da birbirine yakın olması) da bu dönüşümde rol oynamıştır.

g'li damak n'sinin umumiyetle /g'ye, zaman zaman da /n/, /m/ ve /y/ seslerine dönüşümü şimdiye kadar, gerek Eski Türkçe ile ilgili gramer kitaplarında gerekse bu konuyu işleyen makalelerde “*imla, diyalektik özelliğin yazıya sızması, allophone, fonetik ya da morfolojik bir*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

mesele” olarak kabul edilmiştir. Bu konuda herhangi bir hükme varmadan önce tarihi lehçelerde ve çağdaş lehçelerde bu dönüşümün görüldüğü eklerin ve kelimelerin bir kısmının listesini verirsek:

Runik harfli metinlerde:

(Aşağıdaki örnekler Talat Tekin’in *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinden alınmıştır)

bardıgız “gittiniz” (KT GD) < *bardıyız* (Ongin 12)

ölsikig “öleceksin” (KT G 7; BK K 5) < *ölsikiğ* (KT G 6; BK K 5)

sünüküg “kemiklerin” (BK D 20) < *sinüküñ* (KT G 6; BK K 5)

törüg “tören” (BK D 19) < *törüñ* (KT D 20)

alkıntıg “mahvoldun” (KT G 9; BK K 7) < **alkıntıñ*

arılıg “azaldın, tükendin” (KT G 9) < **arılıñ*

bardıg “gittik” (genellikle) < *bardıñ*

belerig-de “beylerinden” (BK K 13) < **begleriñ*

bilmedöküg-in “bilmediğin” (BK D 20) < **bilmedöküñ*

buñug “derdin” (KT G 8) < **buñuñ*

edgüg “kazancın” (KT D 24; BK D 20) < **edgüñ*

ertig “idiniz” (KT K 9) < **ertiñ*

ertigiz “idiniz” (KT K 9) < **ertiñiz*

kılıg “kıldın” (BK D 20) < **kılıñ*

kigürtüg “soktun” (KT D 23) < **kigürtüñ*

öltüg “öldün” (BK D 19) < **öltüñ*

Aşağıdaki örnekler Feryal KORKMAZ’ın “Runik Harfli Türk Yazıtlarında ng Ünsüzü Üzerine” adlı makalesinden alınmıştır.

körtüg “gördün” (Ongin D 7) < *körtüñ*

ermelig arkasın “çevik atın arkası” (KÇ D 9) < *ermeliñ arkasın*

bodunug atın “bodunun adını” (Tar K 5) < *bodunuñ atın*

karlukug tavarın “Karluğun malını” (Şine Usu G 5) < *karlukun tavarın*

kaganıñın sabın “Kağanının sözünü” (KT K 6) < *kaganıñın sabın*

beglig urı oğlın “Beylik erkek oğlun” (KT D 7) < *beglig urı oğluñ*⁴

Uygur yazmalarında:

Aşağıdaki örnekler Ferruh Ağca’nın “Eski Türkçe Metinlerde /ɲ/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine” adlı makalesinden alınmıştır.

maña yükünügler (M II 1 13) < *yükünüñler*

⁴ Talat Tekin bu örnekte geçen *beglig urı oğlın* biçimiyle ilgili: “*Kül Tigin Yazıtındaki og(ı)lin veya oğlin şekli yanlıştır. Akuzatif ekli bu şekil kıl- fiili ister, Yollug Tigin bu yanlışı BK yazıtında düzeltilmiştir, diyerek ilgili biçimi Yollug Tigin’den kaynaklanan bir yazım yanlışı olarak alır (Tekin 2008: 84).*

kañudun keltig (Panc B 3) < *keltiŋ*
körüg (Maitr Sengim 18 v 24) < *körüŋ*
untmag (Maitr Sengim 18 v 2) < *untmaŋ*
inigler (Maitr Sengim 137 v 6) < *iniŋler*
kanıg (Maitr Sengim 161 r 31) < *kaniŋ*
biligig (Maitr Sengim 161 v 4) < *biligiŋ*
ogluguz (Maitr Sengim 38 r 2) < *ogluŋuz*
kutuguz (Maitr Sengim 143 r 6) < *kutuŋuz*
sevdiükügüzler (Maitr Sengim 137 r 7) < *sedüküŋüzler*
ünügüzler (Maitr Sengim 137 v 9) < *ünüŋüzler*
maytrinıg (Maitr Sengim 11 v 9) < *maytrinıŋ*
bay(a)gutnug (Maitr Sengim 92 v 5) < *bay(a)gutnuŋ*
t(e)ŋrinig (Maitr Sengim 134 r 1) < *t(e)ŋriniŋ*
neg (Maitr Sengim 128 r 25) < *neŋ*
terig (Maitr Sengim 39 r 5) < *teriŋ*
öglüg (Maitr Sengim 131 r 10) < *öŋlüg*
ögreki (Maitr Sengim 71 r 29) < *öŋreki*

Orta Türkçede:

sagun (DLT I 403) < *saŋun*
sigil (DLT I 394) < *siŋil*
terim (DLT I 396) < *teŋrim*
yagın (DLT III 29) < Uyg. *yaŋın*
maga (CC) < *maŋa*
agar (CC) < *aŋar*
eg- (CC) < *eŋ-*

Çağdaş lehçelerde:

Bu kısımdaki örnekler Saadet Çağatay'ın "Türkçede /ñ/ ~ /g/ Sesine Dair" adlı makalesinden alınmıştır.

Kazakçada:

bardıg < *bardıŋ*
barsag < *barsaŋ*
kélsegiz < *kélseŋiz*

Özbekçede:

kélsegiz < *kélseŋiz*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

alsegiz < alsanız

Baraba-Tobol diyalektinde:

barıgıs < barıgıs

alıgıs < alıgıs

yiñigiz < yiñigiz

yatıgız < yatıgız

Kırgızcada:

calgız < calıgız

sagan < saña

magan < maña

Çağdaş lehçelerde /g/ sesinin de g'li damak n'sine dönüşmesinin örnekleri vardır.

tıg- < tug- (Abakan)

sıg- < sıg- (Abakan)

ejir- < egir- (Abakan)

künge < küñge (Karaçay-Balkar)

tonğa < tonğa (Karaçay-Balkar)

Yukarıda verilen örnekleri değerlendiresek, her şeyden önce /ɲ/ > /g/ veya /ɲ/ > /n/ dalgalanmasında belli bir kuralın veya standardın olmadığını görmekteyiz. Bu dalgalanma daha Eski Türkçe döneminden itibaren hem kelime kök/gövdelerinde hem de eklerde hiçbir kurala bağlı olmaksızın görülmektedir. Bu dalgalanmanın sebebinin ipuçları yukarıda g'li damak n'si ile ilgili yaptığımız değerlendirmede (d) maddesindeki: “g'li damak ɲ'si nasıl bir sestir ki bazı tarihi lehçelerde /ɲ/ > /g/, /ɲ/ > /n/, /ɲ/ > /y/ dalgalanmaya uğramaktadır veya bugün Özbek Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında bu ses ayrışarak /ng/ biçiminde görülmektedir. Yine aynı soruyu y'li damak ñ'si için de sorabiliriz. Köktürkçede taygunuñuz “taylarınız, tay gibi erkek evlatlarınızı” sözündeki tay (KT GD) < tañ (Hem.Çır. 2), yay- “dağıtmak, bozguna uğratmak” (O 1, 9) < yañ- (Tekin 2000: 72), gibi bazı kelimelerde dalgalanmış ve Eski Uygur Türkçesinden itibaren /ñ/ ve /y/ olmak üzere iki diyalekte ayrılmıştır. Bu sesler ile ilgili söyleyebileceğimiz şey, g'li damak ɲ'sinin içerisinde /g/ ve /n/ sesini; y'li damak ñ'sinin de içerisinde /ñ/ ve /y/ seslerini barındırdığıdır”, diye belirttiğimiz durum sanırım bu dalgalanmanın sebebinin vermektedir. /ɲ/ > /g/ ve /ɲ/ > /n/ dalgalanması bir allophone'dur. Aynı durum y'li damak ñ'si için de geçerlidir, bu sesin de daha runik metinlerde taygunuñuz “taylarınız, tay gibi erkek evlatlarınızı” sözündeki tay (KT GD) < tañ (Hem.Çır. 2), yay- “dağıtmak, bozguna uğratmak” (O 1, 9) < yañ- (Tekin 2000: 72), örneklerinde dalgalanmalar göstermesi ve Uygur metinlerinde /ñ/ ve /y/ diye dallanması da bir allophone'dur.

Ancak Eski Türkçedeki g'li damak n'sinin çağdaş lehçelerde /y/ sesine dönüşmesi olayına gelince, bu durum fonetiktir ve ses değişmesidir, bu değişim muhtemelen bir /g/ sesi üzerinden olabileceği gibi y'li damak ñ'sine analogik bir benzeşme de olabilir. Yine çağdaş lehçelerde küñge > küñge değişimi ve g'li damak n'sinin çağdaş lehçelerde “sünük > sümük ~ sömük, köñlek > gömlek” örneklerinde /m/'ye dönüşümü de fonetiktir, küñge > küñge örneğinde /g/'nin /ɲ/'ye dönüşümü nazal benzeşme, “sünük > sümük ~ sömük, köñlek > gömlek” örneklerinde ise nazal bir ses olan g'li damak /ɲ/'si yine kendisi gibi nazal olan /m/ sesiyle yer değiştirmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

g'li damak ŋ'sinin Ardahan yerli şivesinde ayrışması konusuna geldiğimizde, öncelikle Ardahan yerli şivesi derken ne kastettiğimize bakarsak, yörede yerli olarak adlandırılan bu Türk boyu, yöreye 12. yüzyılda gelen Hıristiyan Kıpçak boylarının torunlarıdır. Ayrıca çeşitli tarihi ve siyasi sebepler sonucunda buraya kitleler halinde gelen Hazar ve Sabir Türkleri ile Oğuz Türklerini de içlerinde eriten bu Kıpçak Türkleri bu bölgeye yerleşmiş ve Ardahan ilinde en eski teşekküle sahip Türk kolu olarak karşımıza çıkmaktadır (Ercilasun 2002: 32, 33). Kıpçak, Oğuz boyları ile bunların içerisinde eriyen Hazar ve Sabir boylarının karışımından oluşan yöre halkına “yerli” adı verilmektedir. Bu isim muhtemelen bu yöreye 12. yüzyıldan sonra gelen Türk boylarının yöreye çok önceden yerleşen halka verdikleri isimdir. Yörede konuşulan ve “yerli şivesi” olarak adlandırılan yöresel konuşma, umumiyetle Kıpçak ve Oğuzca karışımı bir şivedir. Benim de anadilim olan bu şivede, g'li damak ŋ'si /ng/ biçiminde çözülmektedir. “Kars İli Ağızları” adlı eserinde Ercilasun bu konuyu şöyle açıklamıştır: “Nazal /n/'yi muhafaza etmeyen Kars ve Ardahan-Posof yerli ağızları, bu hususiyetle de diğerlerinden ayrılarak, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan yazı diline uyarken Kuzey-Doğu ve Doğu Anadolu'daki birçok bölgelerle de birleşirler. Bazı kelime köklerinde bu iki ağız /ŋ/'yi çözer: “yengi, çenge, yenk-” (Ercilasun 2002: 151).

Bu durumun daha da iyi anlaşılması için yörede /ng/ biçiminde çözülen kelime örnekleri şunlardır:

<i>angıl-</i>	“anılmak, bilinmek, tanınmak”
<i>angır-</i>	“(eşek için) anırmak”
<i>angla-</i>	“anlamak”
<i>angukla-</i>	“anlamak”
<i>banga</i>	“bana”
<i>beng</i>	“vücuttaki siyah nokta”
<i>bengiz</i>	“beniz”
<i>bunga-</i>	“bunamak, akıl sağlığını kaybetmek”
<i>çenge</i>	“çene”
<i>deng</i>	“denk”
<i>dengür</i>	“deli”
<i>dingle-</i>	“dinlemek”
<i>donguz</i>	“domuz”
<i>düngür</i>	“dünür”
<i>ingilde-</i>	“inildemek, inlemek”
<i>ong-</i>	“büyümek”
<i>öng</i>	“ön”
<i>pungar</i>	“pınar”
<i>sanga</i>	“sana”
<i>singir</i>	“sinir”
<i>song</i>	“son”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

<i>süingü</i>	“süngü”
<i>yalanguz</i>	“yalnız”
<i>yeng-</i>	“oyunda yenmek”
<i>yengi</i>	“yeni”
<i>yüing</i>	“yün”
<i>yüingül</i>	“hovarda, akli bir karış havada”

Yörede *g’li damak η*’sinin bazı kelimelerde hem *g’li damak η*’siyle hem de allophone’larıyla /g/, /ğ/ ve /n/ ile kullanıldığı da tespit edilmiştir.

<i>ağna-</i>	“anlamak”
<i>ağnat-</i>	“anlatmak”
<i>anla-</i>	“anlamak”
<i>deniz</i>	“deniz”
<i>digne-</i>	“dinlemek”
<i>geniz</i>	“geniz”
<i>gönül</i>	“gönül”
<i>ög</i>	“ön”
<i>tan</i>	“tan vakti”
<i>Tanrı</i>	“Tanrı”
<i>yalaguz</i>	“yalnız”
<i>yalın</i>	“yalın”
<i>yanak</i>	“yanak”

Kars ilindeki şiveler üzerine yapılan “*Kars İli Ağızları*” adlı çalışma ve bizim yukarıda tespit ettiğimiz örnekler de göstermektedir ki Ardahan yerli şivesinde *g’li damak /η/*’sinin bu sesin allophone’u olan /ng/ biçiminde çözüldüğü görülmektedir. Yine yukarıda da belirtildiği gibi *g’li damak /η/*’sinin yörede /g/, /ğ/ ve /n/ gibi allophone’ları da tespit edilmiştir. Anadolu şiveleri üzerine yapılan çalışmalarda *g’li damak /η/*’sinin çözülmesi olayının sadece Ardahan yerli şivesine mahsus bir özellik olmadığı, Anadolu şivelerinde özellikle de Doğu Anadolu şivelerinde görülmektedir. Karahan, bu konu ile ilgili: “*yapısında /n/ ve /g/ seslerini barındıran, /η/ ünsüzü, bazen ayrışarak /ng/ şeklinde iki ünsüzün ses değerini verirken, bazen de bunlardan biri yönünde gelişerek /n, g, ğ, h, v, y/ ünsüzlerine dönüşmüş veya daha ileri safhada eriyerek kaybolmuştur. (...) Bu değişme Kars yerli ağzı ile Ardahan-Posof yerli ağzında görülür: “yengi”, “göngül”, “angır-”, “bungal-”, “donguz” vb...* (Karahan 1996: 23, 24). Yine Karahan, *g’li damak /η/*’sinin /ng/ biçiminde ayrıştığı yerler arasında Rize, Trabzon, Artvin, Erzurum ve Kars şivelerini zikretmiştir (Karahan 1996: 24). Leyla Karahan, Anadolu şivelerini sınıflandırmanın yanı sıra kitabının arkasında da Anadolu şivelerinin haritasını vermiştir. Ülkemizde son zamanlarda Anadolu ve Rumeli şiveleri üzerine lisansüstü düzeyde önemli çalışmalar yapılmaktadır (Güler 2012: 1838). Bu çalışmalar özellikle bugün edebi dile geçmeyen ancak Anadolu şivelerinde saklanan pek çok arkaik özellik ile birlikte, bu şivelerin de kelime kadrosunu gösteren sözlüklerin yapılmasına malzeme sunmaktadır. Özellikle Anadolu ve Rumeli şiveleri üzerine yapılan bu araştırmaların

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

sonuçlarına göre bu şivelerin haritalarının çıkarılması ve aynı zamanda da kelime kadrolarını veren şiveler sözlüğünün yapılması gereklidir (Erdem 2013: 98).

Sonuç:

Köktürkçede iki tane *damak n*'si vardır. Bunlar birbirine yakın boğumlanma noktalarına sahip olmalarına rağmen birbirinden ayrı seslerdir. Her iki ses de *diş-damak-geniz* olmak üzere üç boğumlanma noktasına sahiptir. Birbirinden farklı ses olan bu iki *damak n*'sini, *g'li damak ŋ*'si ve *y'li damak ñ*'si olmak üzere iki şekilde adlandırabiliriz. *g'li damak ŋ*'si içerisinde /n/ ve /g/ seslerini barındırmasına rağmen, /n/ ve /g/ seslerinin bir araya gelip kaynaşmasından oluşmaz, ayrıca bu ses çift ses değil tek sestir, aynı özellik *y'li damak ñ*'si için de geçerlidir. Bu da içerisinde /ñ/ ve /y/ seslerini barındır; ancak /n/ ve /y/ seslerinin bir araya gelip kaynaşmasından oluşmaz, bu da çift değil tek sestir ibarettir. Eski Türkçeden beri *g'li damak ŋ*'sinin /ŋ/ > /g/, /ŋ/ > /n/ gibi dalgalanmalar gösterdiği, yine Anadolu şivelerinde ve bugünkü Özbek Türkçesinde /ng/ biçiminde bir çözülme (ayrışma) gösterdiği malumdur. *g'li damak ŋ*'sinin /ŋ/ > /g/, /ŋ/ > /n/ gibi dalgalanmalar göstermesi allophone'dur. Ancak /ŋ/ sesinin lehçelerde /m/ ve /y/ seslerine dönüşümü olayı ise fonetik bir olaydır. Ayrıca bu çalışmada Ardahan yerli şivesinde *g'li damak ŋ*'sinin /ng/ biçiminde çözülmesi yöreden derlenen kelimeler ile göstermeye çalışılmıştır. Bu çözülmenin sadece Ardahan yerli şivesinde olmadığı malumdur, özellikle de Doğu Anadolu şiveleri üzerine yapılan bütün çalışmaların taranarak, bu ayrışmanın haritasının çıkarılması Anadolu şivelerinin sınıflandırılması için de önemli bir malzeme olabilir.

Kısaltmalar:

AGGr.	Alttürkisch Grammer
Az.	Azerbaycan Türkçesi
BK	Bilge Kağan Yazıtı
Bşk.	Başkurt Türkçesi
CC	Codex Cumanicus
Çağ.	Çağatay Türkçesi
D	Doğu yüzü
DLT.	Divan-ı Lügat-it-Türk
Etü.	Eski Türkçe
G	Güney yüzü
GD	Güney-doğu yüzü
Hem.Çır.	Hemçik-Çırgakı Yazıtı
K	Kuzey yüzü
Kaz.	Kazak Türkçesi
KÇ.	Küli Çor Yazıtı
Kır.	Kırgız Türkçesi
KKalp.	Karakalpak Türkçesi
KT.	Köl Tigin Yazıtı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

Kum.	Kumuk Türkçesi
Moğ.	Moğolca
Nog.	Nogay Türkçesi
O.	Ongin Yazıtı
Ot.	Orta Türkçe
OTG	Orhon Türkçesi Grameri
Özb.	Özbek Türkçesi
Rdl.	Wilhem Radloff
Tar.	Taryat Yazıtı
Tat.	Tatar Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
vb.	ve benzeri

KAYNAKÇA

- AĞCA, Ferruh, “Eski Türkçe Metinlerde /ŋ/ ~ /g/ Değişkenliği Üzerine”, *Türkbilig*, sayfa: 69-82, Ankara, 2012.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Atabetü'l-Hakayık*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig (Çeviri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig I (Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Türkische Turfan-Texte VI*, SPAW, 93-192, Berlin, 1934.
- ASMUSSEN, Jes P., *X^uāstvānīft Studies in Manichaeism*, Prostant Apud Munksgaard, Copenhagen, 1965.
- ATALAY, Besim, *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, c: I, II, III, IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- CLAUSON, Sır Gerhard, *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford the Clarendon Press, London, 1972.
- ÇAĞATAY, Saadet, “Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1954.
- ERASLAN, Kemal, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1979.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Kars İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- ERDAL, Marcel, *A Grammar of Old Turkic*, Brill Leiden-Boston, 2004.
- ERDEM, Mehmet Dursun, “Ağız Sözlüğü Üzerine”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/95 Fall, p. 95-102, Ankara, 2013.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

- GENG, Shih-Min, Hans-Joachim Klimkeit, Jens Peter Laut, *Eine Buddhistische Apokalypse, Die Höllenskapitel (20-25), und die Schlußkapitel (26-27) der Hami-Handschrift der alttürkischen Maitrisimit*, Unter Einbeziehung von Manuskriptteilen des Textes aus Säjim und Murtu, Abhandlungen Der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften, Westdeutscher Verlag, 1988.
- GÖKÇÜR, Engin, “Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu Ağızlarındaki Ortaklıklar Üzerine”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume: 7/4, Fall, p. 1801-1824, Ankara, 2012.
- GÜLER, Metin, “Türkiye’deki İl ve İlçe Ağızları Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalarla İlgili Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, volume: 7/4, Fall, p. 1835-1861, Ankara, 2012.
- KARA, Georg, Peter Zieme, *Fragmenta Tantrischer Werke in Uigurischer Übersetzung*, Berlin: Akademie Verlag (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients-Berliner Turfantexte VII, 1976.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARAHAN, Leyla, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- KAYA, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- KORKMAZ, Feryal, “Runik Harfli Türk yazıtlarında /ng/ Ünsüzü üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt/sayı: XLVIII, İstanbul, 2013.
- NADELYAYEV, V. M, D. M. Nasilov, S. P. TENİŞEV, A. M. Şerbak, *Drevnetyurskiy Slovar*, Leningrad: Izdatel'stvo Nauka, 1969.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1936, 1938, 1940, 1941.
- ÖLMEZ, Mehmet, “Eski Türk yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır”, *I. Uluslararası Uzak Doğudan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni*, Afyonkarahisar, 2009.
- RACHMATI (Rahmeti) Arat, Gabdul Raşid, *Zur Heilkunde der Uiguren (I)*, Berlin, (Aus: SPAW. Phil-hist KI: 23: 451-473, 1930.
- RÄSÄNEN, Martti, *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki, 1969.
- RÖHNBORN, Klaus, *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien 1-6, Franz Steiner Verlag GMBH-Wiesbaden, 1977.
- TEKİN, Şinasi, *Maitrisimit nom Bitig*, Berliner Turfantexte IX, Berlin, 2891980.
- TEKİN, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dili Araştırmaları Dizisi, Ankara, 2000.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- USER, Hatice Şirin, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen Yayınları, Konya, 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/6 Spring 2014

